

BIZ ZORLIQQA QARSIMIZ

Jusipbekova Anargul

*Taxtakópir rayonu 22-sanlı ulıwma orta bilim
beriw mektebiniń psixologı*

Annotaciya. Bul maqalada zorlıqtıń mazmunı, onıń psixologiyalıq, sociallıq, mádeniy tamirları, shaxs hám jámiyettiń rawajlanıwına tási, shańaraqlıq hám bilimlendiriw mákemelerindegi kórinisleri jáne zamanagóy profilaktika texnologiyaları tereń tallanǵan. "Biz zorlıqqa qarsımız" principi tiykarında zorlıqtı saplastırıwda mámleket, shańaraq, mektep, jámiyet hám xalıqaralıq shólkemlerdiń ornı keńnen sáwlelendirilgen. Maqala huqıqıy tiykarlar, ilimiy teoriyalar, psixologiyalıq tallawlar hám xalıqaralıq tájiriybeler menen bayıtılǵan, tema boyınsha ilimiy-ámeliy usınıslar da berilgen.

Gilt sózler. Zorlıq-zombılıq, psixologiyalıq basım, fizikalıq basım, gender teńlik, balalar huqıqı, sociallıq qawipsizlik, profilaktika, jámiyet, kommunikaciya, shańaraq, rehabilitaciya.

Kirisiw

Búgingi kúnde pútkil dúnya júzi zorlıqtıń hár qıylı kórinisleri menen baylanıslı mashqalalar menen dus kelmekte. Jámiyettiń rawajlanıwı, ruwxıy pákligi hám sociallıq turaqlılıǵı ushın zorlıq dárejesiniń azayıwı oǵada áhmiyetli. "Biz zorlıqqa qarsımız" ideyası tek ǵana súren emes - ol jámiyetlik sananı ózgertiw, huqıqıy mádeniyattı arttırıw, jámiyetke óz-ara húrmetti bekkemlewge qaratılǵan keń kólemli háreket bolıp esaplanadı.

Zorlıqtıń hár bir forması - fizikalıq, psixologiyalıq, jınısıy, ekonomikalıq yamasa málimleme basımı - insanniń tábiyǵıy huqıqların buzadı. Sonıń ushın bul maqalada zorlıqtıń tiykarǵı mánisi, faktorları, aqıbetleri hám aldın alıw jolları keń kólemde sáwlelendiriledi.

Zorlıq túsiniǵi: zamanagóy talqılawlar hám ilimiy jantasıwlar

Ilimiy ádebiyatlarda zorlıq - basqa shaxsqa zıyan jetkeriwge qaratılǵan maqsetli yamasa qadaǵalawsız is-háreket sıpatında talqılanadı. JDSShniń anıqlaması boyınsha, zorlıq-zombılıq fizikalıq kúsh yamasa hákimiyattan sanalı ráwishte nadurıs paydalanıw bolıp tabıladı.

Tiykarǵı kórinisleri:

1. Fizikalıq zorlıq - urıw, tóbelesiw, iyteriw, jasırın yamasa ashıq qawıp.
2. Psixologiyalıq zorlıq-haqaratlaw, manipulyaciya, qadaǵalaw, qadırsızlandırıw.
3. Ekonomikalıq zorlıq - puldı sheklew, jumısqa jiberiw, qaramlıqqa salıw.
4. Jınısıy zorlıq - razılıqsız jınısıy qatnasqa májbúrlew.

5. Informaciyalıq zorlıq-shantaj, abıraydı tógiw, qáwip salıwshı xabarlar.

Zamanagóy izertlewlerde jáne eki jana kórinis ajratıladı:

- kiber zorlıq;
- sanlı baqlaw.

Bul házir jaslar arasında eń keń tarqalğan basım túri.

Zorlıqtıń psixologiyalıq tamirları hám shaxs qalıplesiwine tásiiri

Psixologlardıń pikirinshe, zorlıqtıń tamirları kóp jaǵdaylarda shaxstıń jaslıǵında qalıpleseıedi.

Tiykargı psixologiyalıq faktorlar: balalıqtaǵı zorlıq ortalıǵı; itibarsızlıq; ata-ana konfliktleri; biykar etiliw sezimi; ózine tómén baha; stressti basqara almaw; empatiya rawajlanbaǵanlıǵı.

Banduranıń sociallıq úyreniw teoriyasına muwapıq, insan átirapında kórgen agressiv is-háreketlerdi model sıpatında qabıl etedi. Sonıń ushın bala shańaraqta zorlıq kórse, bunı normal jaǵday sıpatında qabıl etiwı múmkin.

Shańaraqtaǵı zorlıq: sebepleri, aqıbetleri hám qorgaw mexanizmleri

Shańaraq - jámiyettiń eń kishi, biraq eń tásirsheń buwını. Ondaǵı zorlıq tek ǵana erkek hám hayalǵa emes, al balalargá, hátteki keleshek áwladqa da tásir etedi.

Sebepleri: ekonomikalıq basımlar; mádeniy stereotipler; patriarxal kózqaraslar; óz ara húrmettiń jetispewshiligi; alkohol yaki náshebentlik; emocionallıq turaqsızlıq.

Áqibetleri: depressiya, qáweter, qorqiw sindromları; balalarda agressivlik yamasa qorqaq minez-qulıq; oqıwdaǵı tóménlew; isenimsizlik sindromı; sociallıq ajırılıw; PTSD (posttravmatik stress).

Shańaraqlıq zorlıq kóp jaǵdaylarda jasırın bolǵanı ushın onı anıqlaw qıyın. Bul bolsa mashqalanıń tereńlesiwine sebep boladı.

Bilimlendiriw mákemelerinde zorlıq: bullying hám kiberbullying

Mektep hám kolledjler zorlıqtıń eń aktiv maydanlarınan biri. Ásirese, jaslar arasında bullying, kiberbullying, sociallıq biykarlaw sıyaqlı formalar keń tarqalmaqta.

Bullingtiń túrleri: Fizikalıq (iyteriw, tayaqlaw), awızsha (masqaralaw, sógiw), sociallıq (toptan shıǵarıw), sanlı (internet arqalı qáwipler).

Áqibetleri:

- oqıwǵa qızıǵıwshılıqtıń joǵalıwı;
- depressiya;
- óz janına qastıyanlıq etiw pikirleri;
- sociallıq qorqıw.

Búgingi kúnde mektep psixologlarınıń mamanlıǵın arttırıw, ata-analar menen profilaktikalıq seminarlar ótkeriw, qáwipsiz sanlı mákan jaratıw áhmiyetli wazıypa bolıp esaplanadı.

Jámiyet hám málimleme mákanında zorlıqtıń kúsheyiw faktorları

Zamanagóy media hám internet zorlıq kórinislerin keńnen úgit-násiyatlap atırǵanı sebepli jaslardıń sanasında agressiya norma sıpatında qáliplespekte.

Kúsheyiw faktorları: internettegi agressiv kontentler; sociallıq tarmaqlarda qorlaw; ǵalabalıq mádeniyat arqalı agressiv obrazlar; ekonomikalıq teńsizlik; ruwxıy boslıq; sociallıq stress dárejesiniń artıwı.

Sociallıq tarmaqlar insannıń sezimlerin tez qozǵata aladı, sol sebepli konfliktten zorlıqqa ótiw jaǵdayları kóbeymekte.

Zorlıqtıń ruwxıy, fizikalıq hám sociallıq aqibetleri

Zorlıqtıń aqibetleri keń kólemli:

Psixologiyalıq aqibetler: depressiya; qáweterleniw buzılıwı; PTSB; agressivlik yamasa passivlik; isenimsizlik.

Fizikalıq aqibetler: jaraqatlar, kógeriwler; júrek-qan tamır kesellikleri; uyqısızlıq; immunitettiń tómeleniwı.

Sociallıq aqibetler: jámiyattan ajıralıw; oqıw yamasa jumıs iskerliginiń tómeleniwı; sociallıq isenimniń jemiriliwı; keleshek áwladtıń unamsız tárbiyası.

Zorlıqtıń eń úlken zıyanı - onıń áwladtan-áwladqa ótip ketiwı bolıp tabıladı.

Zorlıqtıń aldın alıwdıń zamanagóy kózqarasları

Dúnyada qollanılp atırǵan nátiyjeli usıllar tómendegiler:

1) Psixologiyalıq qatnaslar: kommunikativ treningler; konfliktologiya sabaqları; empatiya treningleri; stressti basqarıw.

2) Sociallıq qatnaslar: máhálle hám shańaraqta profilaktikalıq jumıslar; "Qáwipsiz mákan" joybarları; jaslar oraylarında treningler.

3) Media sawatxanlıq: internettegi zorlıqlı kontentlerdi sın kózqarastan talqılaw; kiberqáwipsizlik qaǵıydaları.

4) Rehabilitaciya hám járdem orayları: psixologiyalıq járdem; huqıqiy másláhát; waqtınsha baspanalar.

Ózbekstan nizamshılıǵı hám mámleket siyasatı

Sońǵı jılları Ózbekstan zorlıqqa qarsı gúresiwde sezilerli reformalar ótkerdi: "Hayal-qızlar hám balalardı kúsh kórsetiwlerden qorgaw haqqında"ǵı Nızam (2019), Qorgaw orderi sisteması, Rehabilitaciya orayları, Ishki isler organlarında "Hayal-qızlar hám balalar" bólimleri, 1169 isenim telefonu.

Shańaraqlıq zorlıq ushın huqıqıy jazalar kúsheytildi. Bul sistema xalıqtıń qáwipsizligi hám huqıqıy mádeniyatın arttırıwǵa xızmet etpekte.

Xalqaralıq shólkemler tájiriybesi

BMSH, JDSSH, UNICEF, UNFPA sıyaqlı shólkemler zorlıqqa qarsı global siyasat júrgizedi:

- gender teńlik baǵdarlamaları;
- balalar huqıqların qorgaw;

- zorliqti erte aniqlaw boyınsha metodikalar;
- reabilitaciya protokolları;
- psixologiyalıq járdem standartları.

Olardıń tájiriybesi mámleketler ushın universal sheshimler jaratıwda áhmiyetli orın iyeleydi.

Juwmaq

Zorlıq - jámiettiń ruwxıy rawajlanıwına, shaxs salamatlıǵına hám keleshek áwladqa ayırıqsha qawıp tuwdıratuǵın hádiyse bolıp esaplanadı. Onıń hár qanday túri insannıń jeke qol qatılmaslıǵı hám huqıqların ayaq astı etedi. Sol sebepli "Biz zorlıqqa qarsımız" principi keń jámiechilik sanasına sińiwi, hár bir shańaraq, mektep, máhálle hám mámleketlik uyımlarda ámeliy siyasatqa aylanıwı zárúr.

Zorlıqtı azaytıw - bul tek mámlekettiń emes, al hár bir puqaranıń minneti. Óz-ara húrmet, miyrim-shápáát, qarım-qatnas mádeniyatı, empatiya hám nızamǵa boysınıw - zorlıqsız jámiet qurıwdıń tiykarǵı tiykarı bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ózbekstan Respublikasınıń "Hayal-qızlar hám balalardı kúsh kórsetiwlerden qorgaw haqqında"ǵı Nızamı. - Tashkent, 2019.
2. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası. - Tashkent, 2023.
3. Ózbekstan Respublikasınıń Jınayat kodeksi. - Tashkent: "Adolat," 2022.
4. Balalar huqıqları haqqındaǵı BMSH Konvenciyası. - BMSH, 1989.
5. Shermuhamedova N. Zulımlıqtıń psixologiyalıq faktorları. - "Psixologiya" jurnalı, 2021.
6. Bandura A. Social Learning Theory. Prentice Hall, 1977.
7. WHO. Prevention of Violence: The Evidence. - Tashkent, 2022.
8. YUNISEF. Zamıta detey ot nasiliya. UNICEF, 2022.